

UOT 930:37.016

TARİX FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ İNCƏSƏNƏTLƏ TƏRBIYƏ

A.B.MƏMMƏDOV

Bakı Dövlət Universiteti

aydin.mmmmdov.67@ mail.ru

Bizi əhatə edən ətraf aləmə, gerçəkliyə həssas, estetik münasibət çox qədim tarixə malikdir. Şəxsiyyətin estetik hissənin və bədii zövqünün təşəkkülündə və tərbiyəsində təbiətin əsrarəngiz gözəllikləri, qənirsiz, ecaz və təkrarsız rəngləri, səsləri, dağları, dərələri, okeanı, dənizləri, çayları, səması ilə birgə təbii ki, təlim prosesi də mühüm rol oynayır.

Açar sözlər: incəsənətlə tərbiyə, estetik tələbat, gözəllik hissi

Estetik tərbiyənin bəşər sivilizasiyası ilə yaşadı olduğunu söyləyənlər, zənnimcə, yanılmırlar. İncəsənətlə tərbiyə çox qədim tarixə malikdir. Tərbiyənin də, incəsənətin də qayəsini, məqsədini hərtərəfli inkişaf etmiş, ahəngdar şəxsiyyətin, kamil insanın formalaşdırılması təşkil edir.

Gözəlliyə can atmaq, estetik tələbat insanın xislətindədir. Hələ ibtidai icma quruluşunda insan öz əməyini effektiv etmək arzusu ilə zaman-zaman əldə etdiyi əşyalar, iştirakçısı olduğu və ya müşahidə etdiyi hadisələr üçün simmetriya, mütənasiblik, forma-məzmun kimi xüsusiyyətlərin olduqca böyük önəm kəsb etdiyini anlamağa, dərk etməyə başlayırdı (12; 13; 3,31).

İbtidai insan hadisə və əşyaların mahiyyətinə vardiyyə bu və ya digər hissələrini, duyğu və fikirlərini qrafik üsullarla əks etdirməyə çalışırdı: “Azıx mağarasının V təbəqəsinin xəlvət yerində tapılmış ayı kəllələri daha çox maraq doğurur. Bu ayı kəllələrinin birinin üzərində 8 əyri xətt çəkilmişdir. Göstərilən xətlərin hamısı dişli daş alətlərlə çəkilmişdir. Güman edilir ki, kəllə üzərində çəkilmiş xətlər azıxantropun ideoloji təsəvvürləri ilə bağlı olmuşdur (3,37).

Sonralar bu sadə xətlər ibtidai insanın təbiətdə hər an müşahidə etdiyi harmoniyani, ritmi, ülviliyi, təkrarsızlığı ehtiva edən ornamentlərə, sadə rəsmlərə çevriləcək. Hələ ibtidai insanın yazmaq və rəsm çəkmək sənətini öyrənməsindən çox əvvəl, incəsənətin meydana gəlməsindən min illər qabaq əmək prosesi insanda gerçəkliyə qarşı bədii münasibət bəsləmək qabiliyyəti oyatmışdır.

İstər ali, istərsə də orta ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan tarix dərslərində ibtidai icma dövründən tutmuş ta ki, müasir dövrdə bəşəriyyətin gözəlliyini duymaq, ondan yüksək həzz almaq sonra isə onu incəsənət əsərlərində vəsf etmək məharəti qırılmaz və dinamik bir proses kimi izlənilir. Məhz ona görə də bir çox elmlərin kəsişmə nöqtəsində dayanan tarix fənni ilə gənc nəslin incəsənətlə tərbiyəsi, xəyalən ayrı-ayrı dövrlərin gözəllik aləminə səyahət etməsi üçün son dərəcə geniş imkanlar mövcuddur.

Məsələn, müəllim 6-cı sinif şagirdlərinə ibtidai icma quruluşu dövrünə dair dərsləri keçərək ibtidai insanların yaşadıkları mağaraların divarlarında və ya Qobustanda olduğu kimi qayalar üzərində çəkdikləri təsvir nümunələrindən maraqlı söhbətlər açə bilər. Toteizmlə bağlı qısa, lakin məzmunlu söhbət şagirdlərdə ibtidai incəsənətin haradan, hansı inanclardan qaynaqlanması haqqında aydın təsəvvür yarada bilər. Belə ki, toteizm baxışlarına görə, heyvanlar və insanlar eyni bir əcdada malik olmuşlar. Zaman-zaman bu heyvanların bir qismi öz dərilərini çıxarıb guya adam ola bilmişlər. Bir qisim heyvanlar isə guya könüllü olaraq öz ətlərini insanlara verib ölürlər. Ona görə də, bir çox qəbilələrdə ova getməzdən qabaq totemin yerdə təsviri çəkilir və bu təsvir üzərində xüsusi cadu və ovsun ayinləri icra edilirdi (9,101; 7). İbtidai insanların yerdə, qaya və mağara divarlarında çəkdikləri heyvan fiqurları istər bədən forması, hərəkətin və dinamikanın təbiiliyi, istərsə də plastika, estetik zəriflik, təbiilik son dərəcə gözəl təsvir edilib. İbtidai icma dövrünə dair sümük silah və alətlərin üzərində həkk edilmiş naxışlar, stilistik elementlər, bu və ya digər dini inancı, astral baxışlar sistemini özündə ehtiva edən svastika və digər təsvir elementləri də bu dövr insanların təkə estetik duyumundan deyil, artıq ətraf mühitə, təbiətə və cəmiyyətə dair bilik və bacarıqlarının da yüksək inkişafını aydın surətdə göstərir. Tarix dərslərində Azıx mağarasına, Qobustan qaya təsvirlərinə, Orinyak, Madlen mağara təsvirlərinə dair rəngli slaydlar, bukletlər, açıqla komplektlərindən və müasir İKT-nin nailiyyətlərindən istifadə etməklə, ən yaxşı isə əgər təsviri sənətə dair müəyyən bilik və bacarığın istifadə edərək yazı taxtasında plastik qabarit təsvirləri ilə çox gözəl effektlərə nail olmaq olar (16,24; 8,38; 11, 94-95; 4).

Azərbaycanda orta tunc dövrünə aid olan boyalı qablar mədəniyyətindən danışarkən əcdadlarımızın saxsı qablar üzərində çəkdikləri zərif, son dərəcə nəfis rəngli naxış elementlərinin məişətimizə daxil olmasını həmin dövrün ən böyük nailiyyətlərindən biri kimi xarakterizə etmək olar. Boyalı qablarda sarı, qırmızı, narıncı və d. isti rənglərin üstünlük təşkil etməsi təbii ki, həmin dövr insanların günəşə, işığa, bolluğa, təmizliyə, aydın səmaya tapınmaları, bu inancları “qoruyan” qabların içərisinin həmişə ruzi və bərəkətlə dolu olması istəyi ilə bağlı idi. Manna mədəniyyətindən danışarkən 1956-1957-ci illərdə Urmiya gölünün cənubunda, Həsənli deyilən yerdə Taqi Asafi və R.Daysonun rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərən arxeoloji ekspedisiyanın kəşf etdiyi məşhur qızıl cam haqqında şagirdlərə çox maraqlı məlumatlar vermək olar (15,65; 1,38). Belə ki, tədqiqatçıların gəldiyi qənaətə görə camın yuxarı

təsvirində görünən arabalarda (sağdan) günəş allahı Mehr (və ya Mitra) və onun daimi silahdaşları, qoruyucu mələkləri (Sruş və Rameş) təsvir edilmişdir.

Qızıl camın üzərində yüksək məharətlə təsvir olunmuş obrazlar nəinki xalqımızın, artıq ən qədim dövrlərdə yüksək estetik zövqündən, bədii düşüncə tərzindən, həmçinin dini inanclarından, astral baxışlarından da xəbər verir. Belə ki, camın üzərində əslində birinci arabada baş Allah – göy Allahı Ahura Mazda təsvir edilmişdir. Təsvirlərin əksəriyyəti ilahə Anahit və b. Allahlarla bağlı olub, bolluq, bərəkət ideyalarına həsr edilmişdir (15, 67; 7). Təsvirlərdən birinin başında qanadlı günəş lövhəsi vardır ki, bu da qədim Şərqdə geniş yayılmış günəş və işıq Allahının rəmzidir.

Qədim maddi-mədəniyyət abidələri üzərində təsvir edilən günəş təsvirlərinə Azərbaycanda rast gəlinməsi, təbii ki, bizim ulu əcdadlarımız arasında da günəşə pərəstiş əqidəsinin çox geniş yayılması ilə bağlıdır. Günəş kultu xalqımızın oda tapınma inancı ilə də sıx bağlıdır. M. Seyidovun fikrincə: “Od yeni, xoşbəxt ailə qurmağa kömək edir. Elə ona görə də od anadan xoşbəxtlik, evlənməyə icazə verməsini diləyirdilər” (17,162; 12; 13).

Müəllifin fikrincə od, ocaq, alov Günəşin yerdə simvolu, əksi, təcəssümüdür. Şagirdlərə üzərində günəş, lampa təsvirləri əks olunmuş qəbir daşlarını nümayiş etdirərkən, belə təsvirlərlə, oxşar hadisə ilə daha harada rastlaşmaq olar? sualını verdikdə onlar böyük həvəslə gəlin köçən qızları ata evindən yola salarkən, onu çirağın başına dolandırmalarını, Qobustan təsvirlərində qayığın üstündə günəş təsvirini, qırmızı rəngin sevinc, bolluq, uğur, işıq, isti və s. ilə bağlı olması kimi misallar gətirirlər.

Memarlıqda, müasir dekorativ sənətimizdə də günəşin təsvirinə tez-tez rast gəlmək olar. “Güləbətın və təkəlduz tikmələrdə, xalça sənətində, daş və ağac oymalarda, şəkəklərdə günəş təsvirini görmək olar” (14; 15).

Q.Əhmədov haqlı olaraq yazır: “İnsanın əmələ gəldiyi ilk dövrlərdə süni işıq olmamışdır. İnsanlar ancaq Günəş və Ay işığından istifadə etmişlər. Günəş və Ay işığı olmadıqda isə onlar zülmət kimi qaranlıqda qalmışlar. Ona görə də, qədim əcdadlarımız Günəşə və Aya sitayiş etmişlər. Onların çıxması münasibətilə qurbanlar kəsmişlər” (7, 43-44).

Günəş bir çox Şərq xalqlarında məhz bu baxımdan ibadət obyektı, qədim Misirdə isə həmçinin dünyanın yaratıcısı hesab olunurdu (10, 60).

Günəşlə bağlı təsvirlər, günəşin, alovun stilistik əksi olan butaların, axirət dünyasını, yeraltı ölümlər dünyasını ehtiva edən ilan təsvirlərinin, ulu əcdadlarımızın kult hesab etdikləri qoç təsvirlərinin, buyuzlarının xalçalarımızda geniş təsvir olunması həmişə böyük maraq doğurur.

Ulu əcdadlarımızın qədim inanclarına görə: “Ölüb getmiş əcdadlarımızın ruhları baharın oyanması, çöllərin sulanması və torpaqların məhsuldarlığı üzərində himayəkar bir qüvvə olmuşdur” (15, 88). İlanların axirət dünyasını əks etdirən onqom kimi əski inanclarda təqdim və təsvir olunması yəqin ki, onların yerin altında yaşaması, özünəməxsus həyat tərzı, qorxu, heyrət doğuran xüsusiyyətləri ilə, günəş işığının heç zaman düşmədiyi yeraltı

aləmin zülmətini ehtiva edən gecə qaranlığında fəal həyat tərzini keçirməsi ilə bağlı idi. Təsadüfi deyildir ki, bir çox şərq xalqlarında ilan müdrikliyin simvolu sayılır. Skiflərə məxsus zoomorf qızıl bəzək əşyalarında ilanın son dərəcə yüksək peşəkarlıqla işlənmiş fiqurları da yəqin ki, bu inanclardan irəli gəlir (6, 67;11, 78;16,82-84).

Xalçalarımıza gəlincə isə burada ilan təsvirləri ilə bağlı: “əjdaha motivi geniş yer verilməsi əbəs yerə olmamışdır, çünki o, uzaq keçmişlərdə türkdilli xalqların həyatı, məişəti, folkloru, mifologiyasında görkəmli yer tutmuşdur” (1, 78). Təsadüfi deyildir ki, Qarabağ kimi görkəmli xalça məntəqəsində toxunan “Vəni” adlı xalılarda sayı 16, 20, 24-ə çatan böyükhəcmli əjdaha rəsmlərinə də təsadüf edilir (1, 78). Deməli, istər orta, istərsə də ali məktəblərdə təhsil alan övladlarımıza Azərbaycan xalçalarındakı son dərəcə nəfis, rəngarəng nəbati və həndəsi naxışlar təkcə təsviri baxımdan deyil, həm də daşdığı, ehtiva etdiyi mənanı izah etdikdə incəsənətin nə qədər böyük imkanlara malik olduğunu anlatmış oluruq.

Hələ IX-X əsrin tarixçisi Təbəri Azərbaycanın şimal-şərq əyalətlərində əla növlü xalçaların istehsal olunduğunu yazırdı.

X əsr ərəb müəllifi Əl-Müqəddəsi Bərdədə toxunan xalçaların tayibərəbəri olmadığını qeyd edirdi.

Mənbələrdə Naxçıvanda “Zili” xalça, XIII əsrdə Təbrizdə “Nax” xalça toxunduğu xəbər verilir (2, 145). Alman səyyahı Adam Oleariy Dərbənddən Bakıya, oradan da Şamaxıya səyahət edərkən kəndlilərin evlərinin əlvan xalılarda bəzəndiyini heyranlıqla qələmə almışdır. 1858-ci ilin ikinci yarısından 1859-cu ilin əvvəlinə qədər Rusiyada və Qafqazda olmuş A. Düma yazırdı ki, Quba, Şamaxı və Nuxa xalıları rəng çalarlarına, naxışlarına və keyfiyyətlərinə görə “İran” xalılarından heç də geri qalmır (5). Şagirdlərə Hans Holbeynin “Səfirlər”, Hans Memlinqin “Məryəm körpəsi ilə” tablolarının reproduksiyaalarını əyani vəsait kimi göstərmək və adı çəkilən tabloları avropalı rəssamların öz əsərlərində fikir və məzmunu tam ifadə etmək üçün Azərbaycan xalçasını təsvir etmələri incəsənətin vəsf etdiyi gözəlliyin, yüksək estetik hiss və duyğuların sərhəd tanımadığını bir daha sübut edir.

Hər bir tarix müəllimi 6-cı sinifdən ta ki, 11-ci sinif də daxil olmaqla tarix dərslərində istər Azərbaycanın, istərsə də digər dünya xalqlarının incəsənətini tədris edərkən rəssam və heykəltaraşın əsərlərinin rəngli slayd və reproduksiyaalarından əyani vəsait kimi istifadə edərsə, onda tədris etdiyi dərslərin məzmun və keyfiyyətini yüksəltməklə yanaşı, həmin incəsənətin malik olduğu xalqın bədii təfəkkür, düşüncə və həyat tərzini, həyat anlamı, ətraf aləmə münasibəti və digər məziyyətləri ilə bağlı dolğun məlumat verər, həmin xalqlar haqqında daha aydın təsəvvürlərin yaranmasına şərait yaratmış olar. Bu eyni zamanda şagirdlərin bədii estetik tərbiyəsində də son dərəcə böyük əhəmiyyət kəsb etmiş olar.

Torpağı gözəl, suları gözəl, əfsanə və nəğmələri gözəl Azərbaycanımızda ta qədimdən insanların qəlbi sənət və eşqlə dolu olmuşdur. Məhz elə buna

görədir ki, xalqımızın yaratdığı bədii sənət nümunələri ilə tanış olarkən insan sanki ovsunlanır, sirli bir aləmə - sənət dünyasının ağışuna düşür. Bu əsərlərin bizdə oyatdığı ilk təəssürat bütün düşüncə və təfəkkürümüzdə, həyata baxış və münasibətin formalaşmasında böyük rol oynayır.

Estetik tərbiyə insanda ətraf mühitə - onu əhatə edən cəmiyyətə və təbiətə son dərəcə həssas yanaşma kimi ali hisslərlə yanaşı müşahidə qabiliyyətinin inkişaf etməsinə də zəmin yaradır. Bu isə, öz növbəsində, gələcəkdə insanın hansı peşəyə yiyələnməsindən asılı olmayaraq onun yaradıcı təbiətə malik olmasına və öz peşəsinin incəliklərinə bələd olmasına, daima axtarışda olmasına səbəb olur. Məhz bu baxımdan memarlıq, rəssamlıq, heykəltəraşlıq, musiqi və incəsənətin digər sahələrinə dair zəngin informasiyaya dair tarix dərslərində şagirdlərin gözəllik dünyasına səyahət etməsi üçün çox geniş imkanlar vardır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan incəsənəti. Bakı: Işıq, 1992, 247 s.
2. Bünyadov T. Azərbaycanda maldarlığın inkişafı tarixindən. Bakı: Elm, 1969, 187 s.
3. Cəfərov Ə. İnsanlığın səhəri. Bakı: Azərbaycan, 1994, 78 s.
4. Чебоксаров Н.Н., Чебоксарова И.А. Народы расы культуры. М.: Наука, 1985, 272 с.
5. Düma A. Qafqaz səhəri. Bakı: Yazıçı, 1985, 144 s.
6. Estetik tərbiyə. Bakı: Maarif, 1972, 408 s.
7. Əhmədov Q. Bu günə necə gəlib çıxmışıq... Bakı: Azərbaycan, 1989, 120 s.
8. Формозов А. А. Памятники первобытного искусства М.: Наука, 1966, 128 с.
9. Həsənov Y. İbtidai icma tarixi., Bakı: Azərbaycan, 1963, 212 s.
10. Хук С.Г. Мифология ближнего востока. М.: Наука, 1991, 184 с
11. Лукьянов В.Г. В мире эстетики. М.: Просвещение, 1983, 192 с.
12. Məmmədov A. İbtidai icma dövründə elm olubmu? "Tarix" qəzeti. 1992, 3 (32).
13. Məmmədov A. Tarix dərslərində incəsənətlə tərbiyə, yaxud gözəllik aləminə səyahət. "Sumqayıt" qəz. 2003.08.02, 11 (7090).
14. Rzayev N. Əsrlərin səsi. Bakı: Azərbaycan, 1974, 80 s.
15. Rzayev N. Möcüzəli qərinələr. Bakı: Azərbaycan, 1984, 120 s.
16. Сафронов Б. В. Эстетическое сознание и духовный мир личности. М.: Знание, 1984, 96 с.
17. Seyidov M. Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları. Bakı: Yazıçı, 1983, 326 s.

ВОСПИТАНИЕ ИСКУССТВОМ В ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ

А.Б.МАМЕДОВ

РЕЗЮМЕ

Эстетическое восприятие окружающей среды имеет очень древнюю историю. Воспитание эстетического восприятия мира имеет огромное значение для всестороннего и гармонического развития личности. Преподавание исторической дисциплины имеет очень большие возможности. Огромнейшая информация о живописи, скульптуре, архитектуре, о театре и др. областях искусства во всех курсах истории создает благоприятные условия для учителя преподавания и воспитания учащихся к искусству.

Ключевые слова: художественное воспитание, эстетический спрос, чувство красоты

EDUCATION WITH ART IN TEACHING HISTORY

A.B.MAMMADOV

SUMMARY

The aesthetic perception of the surrounding world has extremely ancient origins. The pedagogical principles of aesthetic perception play exceptional role in versatile and harmonious development of an individual. In this terms, teaching History as a discipline has a great potential. An enormous amount of information about visual arts, sculpture, architecture, theatrical art and other spheres of arts in all courses of history create favourable conditions for teaching and upbringing of students, setting love for beauty and arts.

Key words: art, nurture, the demand for aesthetic, sense of beauty